

81:39

rad primljen: 3. 6. 2017.
rad prihvaćen: 30. 7. 2017.

PRIKAZ

TARIK ĆUŠIĆ

stručni saradnik, MA
Rektorat Univerziteta u Sarajevu
Džemala Bijedića 160 B1, Sarajevo, BiH
tarik.cusic@hotmail.com

Zbornik radova Karpatsko-balkansko
dijalekatsko područje: jezik i kultura
(Карпато-балканский
диалектний ландшафт: Язык и культура),
Institut za slavistiku Ruske akademije nauka,
Moskva, 2012.

1. Uvodne napomene

Etnolingvistika je relativno nova naučna disciplina u lingvistici. U zavisnosti od toga koji se pristup ovoj naučnoj disciplini izabere, govori se o dvjema osnovnim definicijama etnolingvistike. Ukoliko se samo jezik uzme kao objekt proučavanja, etnolingvistika se definira kao *odnos i veza između jezika i duhovne kulture, između jezika i mentaliteta naroda, između jezika i narodnog stvaralaštva*. S druge strane, postoji i širi, ne samo jezički pristup ovoj oblasti, koji podrazumijeva i druge oblike izražavanja kolektivne svijesti neke od (etničkih) grupa, stoga se kao predmet proučavanja etnolingvistike uzima *plan sadržaja kulture, narodne psihologije i mitologije bez obzira na sredstva i*

načine njihovog formalnog utjelovljenja. Uzimajući u obzir navedene definicije, etnolingvistika se u najkraćem može definirati kao grana lingvistike koja se, u grubim crtama rečeno, bavi proučavanjem odnosa između jezika i kulture u širem smislu.

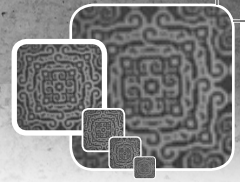
Etnolingvističko proučavanje jezika uključuje, prije svega, terenska istraživanja i pravljenje upitnika, u čemu se ujedno ogleda bliskost s dijalektologijom. Etnolingvistički upitnik obično sadrži nekoliko stotina pitanja o leksici tradicionalne kulture određene regije koja se odnosi na različite oblasti, a najčešće se bilježe kulturemi – kako Alicja Nagórko imenuje jedinice etnolingvističkog nivoa – koji se tiču kalendara, porodičnih obreda, poljoprivrednih običaja, mitologije i sl.

Međutim, dok se u dijalektologiji dijalekt (odnosno regija u širem smislu) posmatra kao “lingvistička teritorijalna jedinica”, za etnolingviste je dijalekt i jezička i kulturna pojava i zbog toga je etnolingvističko proučavanje usmjereno ka terminološkoj leksici tradicionalne kulture *koja je najotporniji dio strukture bilo kojeg fenomena i služi kao pouzdan izvor za rekonstrukciju drevnih slojeva kulture.* Zato se prilikom samog bilježenja leksičkih jedinica, odnosno kulturema, uz termin navodi i kulturni kontekst u kojem kulturem funkcionira, tj. ekstralingvistička informacija.¹

Institut za slavistiku Ruske akademije nauka objavio je zbornik radova 2012. godine naslovljen kao *Karpatsko-balkansko dijalekatsko područje: Jezik i kultura* (izvorni naziv je *Карпато-балканский диалектний ландшафт: Язык и культура*). Zbornik je strukturiran od radova u kojima se daje pregled različitih jezičkih osobina

¹ Podaci su korišteni prema: Uzenjova, Elena (2012): “Etnolingvističke metode proučavanja karpatsko-balkanskog regiona”, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova* (knjiga 1), Slavistički komitet, prvo izdanje, Sarajevo, str. 671–675.

Drugačije od Uzenjove, neki od proučavalaca etnolingvistike drže do toga da ova grana lingvistike “nije izradila instrumentarij za opis predmeta svojeg interesa”. U: Nagórko, Alicja (2004): “Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30, str. 131.

mjesnih govora i dijalekata u okviru karpatskog i balkanskog (dakle, i istočnoslavenskog, zapadnoslavenskog i južnoslavenskog) područja. Također, u nekim od radova proučavaju se jezičke paralele među karpatsko-balkanskim slavenskim i neslavenskim govorima.

Ovaj rad je prikaz tekstova o etnolingvističkim istraživanjima objavljenih u spomenutom zborniku. Riječ je o četirima tekstovima i to: A. A. Plotnikove “Karpatska tradicija u balkanskoj perspektivi: etnolingvistički aspekt”, E. S. Uzenjove “Slovačka narodna tradicija u svjetlu oblasti etnolingvističkih istraživanja karpatsko-balkanskog područja”, M. M. Valencove “Etnolingvistička istraživanja slovačkog sela Geljpe u Gornjem Hronu” i N. G. Golant i A. A. Plotnikove “Etnolingvistički materijal iz Muntenije”.

2.1. Karpatska tradicija u balkanskoj perspektivi: etnolingvistički aspekt

U radu “Karpatska tradicija u balkanskoj perspektivi: etnolingvistički aspekt” A. A. Plotnikove korišten je arealni (etnolingvistički) metod kako bi se izdvojili različiti oblici materijalno-duhovne narodne kulture svojstvene prostorima južnih, istočnih i zapadnih Karpata, kao i kulturemi koji se odnose na te karpatske kulturno-jezičke fenomene, a potom ispitale karpatsko-balkanske kulturne i jezičke paralele, kao i mogućnosti njihova tumačenja.

Svrha ovoga rada jeste da se arealnim metodom istraživanja fenomena narodne kulture ispita njihova arhaičnost s ciljem obnavljanja starih oblika narodne kulture u smislu jezika, simbolike i značenja samih fenomena. Arealni metod je, navodi Plotnikova, stekao ne samo status ilustracije širenja fenomena narodne kulture nego je postao mehanizam za izučavanje balkanskoslavenskih područja u pogledu njihove identifikacije i interakcije, dok arealna etnolingvistička izučavanja balkanskoslavenske tradicije i stvarne balkanske tradicije imaju temeljitu osnovu za usporedbe rezultata dobijenih u ovom području s rezultatima karpatske etnolingvistike. Stoga je Plotnikova pri proučavanju karpatskih tradicija (rumunske, zapadnoukrajinske,

slovačke, mađarske) primijenila etnolingvistički upitnik prethodno uključen u terenska istraživanja balkanskog areala, zbog čega je – oslanjajući se na jedan program baziran na načelu “vrijednost riječi” – uporedivost rezultata postala pouzdana.

“Karpatski podaci” su prikupljeni putem etnolingvističke ankete u južnim Karpatima (Muntenija, Oltenija, Gora, rumunski Mehedinți), u istočnim Karpatima (Transkarpatija, Ukrajina) i u zapadnim Karpatima (Orava i Gornji Hron u Slovačkoj, Gaunt u Slovačkoj, planinski masiv Bakoni u sjeverozapadnoj Mađarskoj).

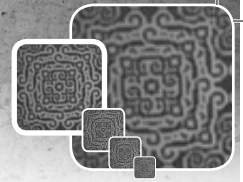
Južni Karpati. Plotnikova koristi znatan dio etnolingvističkih materijala prikupljenih u Munteniji, Olteniji i Mehedintima (Rumunija) te podatke istraživačke ekspedicije u južnim Karpatima obavljene 2009. godine, pri čemu su za ispitivanje fenomena narodne kulture izabrana sela Polovradzh i Bae de Fier (Gora, Rumunija).

Autorica izdvaja nekoliko rituala i obreda u Gori koji su bliski balkanskoj (slavenskoj) tradiciji.

Jedan od tih obreda jeste posjeta prvog gosta za Badnju večer i rituali glavnog obreda (koje uvijek obavlja muškarac), što odgovara obredu balkanskoslavenske tradicije “polaznika”. Naime, gost potpaljuje ugalj, kao znak početne sreće, da kuća (tj. porodica) ima prosperitet. Ovaj obred znan je i kao “momci s plugom”, pošto plugari plugom prave brazde u snijegu i zemlji.

Također, u Gori je zabilježena jedna božićna tradicija poznata kao *sorcova* (iz Bugarske), poznata u južnoslavenskoj kulturno-jezičkoj zajednici gdje se upotrebljava termin *surva*. Ovim primjerom se potvrđuju podaci o kontinuitetu karpatsko-balkanskog opsega običaja i to kroz terminologiju. Tipični karpatsko-balkanski areal jesu običaji tokom “babele”, tj. prvih devet dana marta, odnosno “babe”, kako se nazivaju u makedonskim graničnim mjestima te u istočnoj Srbiji i zapadnoj Bugarskoj.

Tipično balkansko vjerovanje da će dijete rođeno “u košuljici” imati natprirodne mogućnosti slično je vjerovanju u Gori nazvanom *cutichie*, prema kojem će dijete rođeno u “košuljici” (“suknjici”) biti

veoma neobična osoba, uspješna, hrabra i u stanju otvoriti bilo koja vrata.

Karpatsko-balkansko područje povezuje i vjerovanje u pojavu o postojanju mitoloških bića nazvanih “babiti” koji se javljaju u vidu neke opake bolesti, pa majke zbog toga tuku djecu do plača kako bi, simbolički, istjerale bolest iz djeteta. Ritual je odlika istočnosrbijanskih i zapadnobugarskih krajeva, nazvan “demoni bolesti novorođenčeta ili majke”. Sličan ritual javlja se u Rumuniji i to kao slavenski utjecaj na romansku tradiciju ili kao rezultat sekundarnog utjecaja južnoslavenske na karpatsku tradiciju tokom srednjeg vijeka.

Istočni Karpati. Kao etnolingvistički materijal Plotnikova uzima rezultate etnolingvističkih istraživanja u selima Koločava i Negrovec, oblast Transkarpatija u zapadnom dijelu Ukrajine, obavljenih 2009. godine.

Ta istraživanja su ukazala na postojanje tzv. vokabulara lokalnog dijalekta s odgovarajućim izvanlingvističkim kontekstom koji je blizak drugim tradicijama karpatskog područja, pri čemu je izdvojeno nekoliko kulturema: *krečun* (uz: *kričun*) – božićni hljeb, *kurajstra* – prvo mlijeko krave, *nanaška* – kuma, *nanaško* – kum, *kopile* – vanbračno dijete (smatra se sretnim u poslovima) i dr., ali i na lokalizirane “karpatizme”, npr.: *dvođušnik* – šetnja pokojnika, *borsokanja* (uz: *borzoganja*) – vještica, *borsokun* – čarobnjak, *voukun* – čovjek sposoban da se pretvori u vuka i dr.

Kako je riječ uglavnom o etnolingvističkom vokabularu lokalnog dijalekta, Plotnikova i ne povlači kulturno-jezičke paralele s balkanskom narodnom tradicijom.

Zapadni Karpati. Plotnikova izdvaja rezultate etnolingvističkih ispitivanja u mađarskom selu Ipojfedemaš vršenih 2009. godine.

Iz oblasti narodne mitologije ovog sela naročito je zanimljiv izraz *šarkan*. Odnosi se na zmiju s trima repovima koja leti, pojavljuje se zajedno s munjama i grmljavinom. “Šarkan – zmaj koji živi pod oblacima. Kad ide jako velik crn oblak obično su ranije stariji govorili ide šarkan. Na šarkanu jaše černoknjažik. Ako šarkan zamotne repom

– ruši sve za sobom” (str. 218), obično se navodi u narodnim vjerovanjima.

Važno je istaći da je *šarkan*² leksema mađarskog porijekla, koja se proširila na druge tradicije kulturno-jezičkih karpatskih područja: ukr. *šarkanj*, slovač. *šarkan*, te na sjevernobalkansku zonu: rumun. *Șarkan*, slavons. *šarkanj*. Mitološki lik naziva se šarkanj, što je potvrđeno u narodnim vjerovanjima u jednom slavonskom selu (Hrvatska) i Bačkom Selu (Srbija).

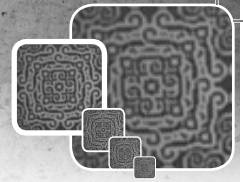
2.2. Slovačka narodna tradicija u svjetlu oblasti etnolingvističkih istraživanja karpatsko-balkanskog područja

Učestvujući u izradi Općekarpatskog dijalektološkog atlasa (OKDA), pokrenutog 1959. godine, poljski i slovački etnografi skrenuli su pažnju na kulturnu kompleksnost Karpata i na činjenicu da stanovništvo tog područja, iako govori različitim jezicima i pripada različitim etničkim grupama, ima mnogo toga zajedničkog u materijalnoj i duhovnoj kulturi, uključujući narodnu kulturu. Zahvaljujući njihovim naporima, etnografija Karpata tretira se zasebnim dijelom evropske etnografije.

Međutim, karpatska lingvistika (tzv. karpatistika) ne bavi se isključivo istraživanjima u okviru jezika i dijalekata karpatskog područja nego i izučavanjem zajedničkih elemenata karpatske i neke druge tradicije, a u prvom redu balkanske (slavenske i neslavenske) tradicije. Jedan od prvih radova ovoga tipa bio je A. A. Plotnikove koja je, baveći se etnolingvističkom analizom kulture i tradicije Rumunije, ukazala na postojanje zajedničkih elemenata rumunske (karpatske) i balkanske (prije svega slavenske) tradicije.

Na istom tragu je i rad E. S. Uzenjove “Slovačka narodna tradicija u svjetlu oblasti etnolingvističkih istraživanja karpatsko-balkanskog

² Ovaj oblik etimološki se može dovesti u vezu s izrazom *šarka*, karakterističnim za bh. jezičko podneblje.

područja”, s tim što je u etnolingvistički program prikupljanja podataka bila uključena Slovačka. Ovaj rad fokusira se na analizu materijala prikupljenog tokom etnolingvističke ekspedicije u raznim dijelovima Slovačke, pretežno s područja Karpata. U pitanju su sela Bistrička, Bela i Blatnica (u centralnoj Slovačkoj), selo Zuberec (na sjeveru Slovačke) te selo Geljpe (zapadni Karpati, Slovačka).

U poglavlju Karpatski balkanizmi Uzenjova izdvaja zajedničke elemente karpatske i slovačke kulturne tradicije pri čemu navodi i odgovarajuće kultureme u vezi s pojavama na koje se odnose.

Neke od poznatih karpatsko-balkanskih paralela su u vezi s božićnim obredom posjete muškarca s prutom kao znak zdravlja ljudi ili životinja.

U balkanskoj tradiciji široko je poznat *polaznik*, prvi posjetilac za prvu noć Božića, donoseći sreću kući za narednu godinu.

U selu Zuberec obred je da pastir dobija naknadu za svoj rad. Pastir donosi dugi prut sa sobom, što je zapravo obred polaznika. Bugarski ritual pruta odnosi se na *survački*, prut kojim se tuku djeca za prvu noć Božića.

U selu Bela postoji uvjerenje da muškarac koji posjeti kuću za prvu noć Božića donosi sreću. Ne postoji termin za tu posjetu. Vjeruje se da žena donosi nesreću, stoga muškarci obavljaju ovu ulogu. Najčešće je to pastir ili neki od crkvenih poglavara, odnosno *boženik*. Boženik donosi prut s kukom na kraju, što predstavlja znak zdravlja.

U selu Geljpe običaj je za prvi dan Božića, koji se naziva *Vilija* ili *Štedri dan*, da muškarac ili dječak prvi uđe u kuću. Domaćin daje komad drveta muškarcu koji prvi kroči u kuću te bokal alkohola, hljeb i so. U Geljpu je također aktivna zabrana da prvo žena kroči u kuću, jer se taj čin tretira nesrećom.

U kontekstu karpatsko-balkanskih paralela bitna značajka u kulturnoj tradiciji sela Geljpe jeste predstavljanje demona sudbine, što je često slučaj na Balkanu (bug. *orisnici*, mak. *narečnici*, srp. *suđenici*).

Sudički je mitološko biće poznato u Geljpu koje određuje sudbinu djeteta pri rođenju. Vjerovanje je da svako ima svoju sudbinu, da sve osobe trebaju doživjeti ono što im je suđeno. Kada osoba umre, kaže se da je izgubljena životna nit te osobe.

Od velikog interesa je “vila” kao mitološko biće koje je poznato u tradiciji Južnih Slavena. Slovačka “vila” je antropomorfni ženski lik, mlada neudata djevojka, lijepa, s prekrasnim glasom, odjevena u bijelu haljinu, koja se može javiti u ponoć u blizini vode.

U selu Geljpe otkrivena je legenda “Mart”: starica vodi koze na ispašu na planine, ali se smrzne. Legenda je nadaleko poznata u balkanskoj regiji. Riječ je o legendi o prestravljenoj starici, motiv tipičan i za Balkan.

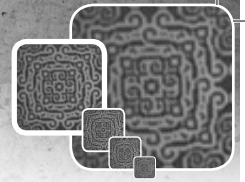
U poglavlju Karpatizmi Uzenjova tematizira o pojavama i kulturemima specifičnim za Karbate. Među tzv. karpatizme ubrajaju se riječi inherentne karpatskom području, a za karpatizme koji se javljaju izvan karpatskog područja pretpostavlja se da su rezultat kulturno-jezičkog karpatskog utjecaja.

Jedan od takvih je pojam *bosorka*, koji se odnosi na vješticu koja ima dvije duše, te ona “živi” poslije smrti. U slovačkim selima pojavljuju se i sljedeći nazivi za vješticu s dvije duše: *striga*, *bosorka*, *vila* (oblast Martina), *striga*, *bosorka* (u Geljpu), *striga*, *bosorka*, *bohinka*, *bohiňa* (Zuberec). Izraz *bohiňa* (boginja) je tipičan za zapadnu slavensku mitologiju pa se susreće i u poljskoj mitologiji.

U Geljpu je zastupljeno vjerovanje da postoje ljudi s dvama srcima (*ľudi s dvomi srdciami*). Postojala je priča u Geljpu o ženi s dvama srcima koja se zvala *Supkova*. Ljudi su bacali kamenje na nju i u polju je živu spalili. Smatra se da je ljude činila zlim, tj. da je bila vještica.

2.3. Etnolingvistička istraživanja slovačkog sela Geljpe u Gornjem Hronu

Oblast Gornjeg Hrona, a posebno selo Geljpe, dugo vremena je privlačila pažnju antropologa i lingvista, historičara i folklorista, ali nisu

istražene karpatsko-balkanske jezičke i kulturne podudarnosti sve dok M. M. Valencova nije obavila ispitivanja etnolingvističkog materijala u Geljpu 2009. godine. Analizom je pokazala da su duhovni rituali i vjerovanja sačuvani od zaborava, a rezultate svoga istraživanja objavila je u radu "Etnolingvistička istraživanja slovačkog sela Geljpe u Gornjem Hronu". Valencova je izdvojila pojave i kultureme koji se tiču, prije svega, narodnog kalendara, porodičnih rituala, svadbe, pokopa te mitologije i demonologije.

Narodni kalendar. Prema narodnom kalendaru u Geljpu, tokom dana sv. Andreja (30. novembra) djevojku treba pitati za brak. Tokom ljubavne veze, tj. prije vjenčanja, par treba posjetiti kuću u kojoj živi muškarac po imenu Andrej. Andrej preporučuje: "Treba vas vjenčati tokom godine", ali ih upozorava i na vanbračne veze.

Tokom dana sv. Lucije (13. decembra) djevojku se ponovo pita za brak. Običaj je da se knedle kuhaju uz "ukradeno" brašno (brašno bi se u tišini nosilo do nečije kuće, a zatim bi osoba koja to obavlja pobjegla, tako da izgleda da je brašno ukradeno). Djevojka treba napisati pet bilješki, od kojih će svaka sadržavati ime njenog izabranika, ubaciti u tijesto i ključalu vodu. Vjerovanje je da će – nakon što se zgotove prve knedle te pošto djevojka, umotana u bijele pokrivače, pročita ime svog izabranika – to biti njen muž. Običaj tokom dana sv. Lucije je da treba zapaliti crnu mačku i, kada ona izgori, ostaje jedna kost – kao znak sreće.

Na Badnjak (24. decembra), koji se još naziva *Vilija* ili *Štedri dan*, običaj je da dječaci rano obilaze sela želeći dobro mještanima. To mogu biti i Romi, važno je samo da u kuću prvo uđe dječak ili muškarac, dok bi djevojke hodale po selu i pjevale. U večernjim satima mladi se okupljaju u kući (okupljanje ovom prilikom naziva se *priatki*), a vlasnik kuće počne plesati. U 11 sati navečer završava zabava, čisti se soba i odlazi se na crkveno služenje. Vlasnik kuće odlazi u crkvu i pod krpom stavlja hljeb, koji se naziva *pleteneć*, bijeli luk i novac. *Pleteneć* se posvećuje tri puta: za Božić, Novu godinu i krštenje.

Tokom Svijećnica ili prikazanja Gospodinova, što se slavi 2. februara, a pri obavljanju mise, treba se posvetiti svijećama, koje se nazivaju *gromničnaja*. Svijeće se pale tokom grmljavine, oluje ili požara.

Običaj je da na uskrсни ponedjeljak muškarac vodom pospe djevojke i žene, što se zove *obljevačka / kupačka*, a naredni dan, u utorak, djevojke šibaju dječake koji su došli da budu posuti vodom i taj običaj se naziva *šibačka*.

Porodični ritual. U ovome poglavlju Valencova je izdvojila vjerovanja i običaje u Geljpu koji se odnose na rođenje djeteta i majku (trudnicu / porodilju).

Jedno od vjerovanja je da će dijete, ako se trudnica (*samodruha*) boji nečega i dodirne se za stomak, imati izražen madež. Isti je slučaj ako nešto ukrade. Običaj je da nakon porođaja porodilja (za koju se koriste nazivi *post'elkyna, zl'ahla, šestonediel'ka*) leži u jednom ćošku sobe (koji se zove *plahta*). Kuma se prve sedmice brine o djetetu jer majka još uvijek nije spremna za to. Tokom prve sedmice majci se donose različiti obroci, ali obavezno uz svaki obrok i votka, koja se zove *palenka*.

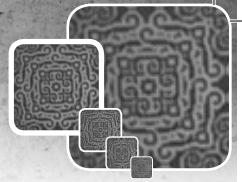
Djevojka koja se porodi prije udaje biva nazvana *prespanka* ili *kurva*, a njeno dijete *najduh* ili *kopile*.

Smatra se da će dijete rođeno u “košulji”, *v čepčeku, v čepci, v čiapke*, biti sretno. Isto vjerovanje za dijete je u slučaju da je rođeno sa zubom.

Sreća se očekuje ako je dijete rođeno u nedjelju pod uvjetom da nije rođeno tokom zvonjenja crkvenog zvona. Nesretnim danom rođenja prije svega smatra se petak, a “prema stepenu nesreće” slijede četvrtak, subota i utorak.

Dan proslave krštenja zove se *radostnik*. Obično je otac vrlo veseo ako je prvo dijete sin, ali raspoloženje nije isto ako je riječ o djevojčici. Otac u tom slučaju samo kaže da je dijete rođeno: *Dievča bolo dieta*.

Majka obično dugo doji dijete, čak i kada dijete počne hodati. Nerijetko trogodišnje dijete i dalje doji. Ukoliko majka želi prestati s dojenjem djeteta, tada na prsa stavlja biber ili druge začine kako bi ga odbila. Običaj je da se dijete, kada jednom odbije dojeti, više ne doji. Među običaje u Geljpu spada i da osoba koja prva uoči zub kod

djeteta mora dati novac, kao i to da se kosa djeteta šiša tek nakon napunjene jedne godine.

Svadba. Selo Geljpe, kako navodi Valencova, specifično je i po svadbenom običaju. Ukoliko se momak i djevojka žele vjenčati, porodice trebaju biti saglasne s tim. Kao uvjet da bi se vjenčali, momak i djevojka moraju biti istog ili sličnog društvenog statusa, jer se kaže da ide *lan sa lanom*, a *konoplja sa konopljom*. Mladoženja (*mladý ziat*) i mladenka (*mladucha*) pozivaju svoje prijatelje (*drýzhkami*) na svadbu. Kum na vjenčanju obično bude ili mladenkin otac ili neki drugi muškarac. Žene na svadbu donose kolače i kekse. U subotu biva prevezen miraz (*rucho sa vozilo*), što obično bude lijepo, bučno i zabavno. Postoji vjerovanje da prilikom prijevoza miraza vještica može prizvati zlo (*črovat'*), pa se tako na putu može nalaziti neki veći kamen zbog kojeg konji, kojima se prevozi miraz, moraju zastati te se tada traži neki drugi put. Vjeruje se da takve radnje vještica obavlja u tajnosti. Po ulasku u kuću svatovi odsijeku dio "vjenčanog hljeba". To je zapravo bijela torta (*pletenec*), glatka, bez ukrasa, s medom i suhim groždem. Radi sreće mladenaca torte prave žene (a ne udovice). Do ponoći svatovi prelaze u mladoženjinu kuću, a mlada, nakon što tri puta obiđe sto, pleše prvi ples sa zetom. Nakon završetka ceremonije mladenka i svekrva siju kukuruz zbog dobre žetve. Svekrva obavlja sjetvu, a mladenka polijeva. Mladoženja odlazi konjem po mladenkine roditelje. Nakon toga se svi počaste poslasticama.

Pokop. U ovome poglavlju Valencova tematizira o vjerovanjima, običajima i ritualima koji se tiču pokopa pokojnika u selu Geljpe.

Prema vjerovanju poznatom u Geljpu, u trenutku prije smrti (*keď koná*) čovjek se sjeti svojih bližnjih koji su umrli prije njega. Za mrtvaca se mole ljudi tako što pjevaju duhovne pjesme i zapale svijeće. Pod kovčeg se stavlja voda preostala od kuhanja jaja. Kućni ljubimci se ostavljaju kod susjeda. Vjeruje se da je duša pokojnika "vani" tri dana nakon pokopa, a zatim prema zasluži odlazi u čistilište ili pakao.

Kovčeg se obloži platnom, a pokojnika odijevaju novom odjećom, s tim što mu glava ostaje otkrivena. Odjeća u kojoj je pokojnik umro biva spaljena. Postoji i naročit ritual u vezi s oplakivanjem pokojnika.

Plakati uz izricanje riječi žalosti naziva se *vykladali*, što slijedi nakon glasnog plakanja. U drugim mjestima u Slovačkoj angažirani su ožalošćeni za plakanje (*plačky*) koji bi dobijali naknadu za plakanje.

U slučaju sahrane samoubice, sahrana se obavlja na groblju, ali bi taj dio bio ograđen. Obično je riječ o skromnim sahranama, bez naročitih rituala.

U slučaju da dijete umre prije krštenja, biva posuto “svetom” vodom i zasjenjeno križem, a umjesto krštenja djetetu se daje ime, a pokopava se tokom noći molitve na rubu groblja, ponekad uz svoje pretke, u plitkim grobovima.

Mitologija i demonologija. U mitologiji i demonologiji sela Geljpe posebno mjesto zauzimaju žene: s dva srca, vještice i besmrtnice.

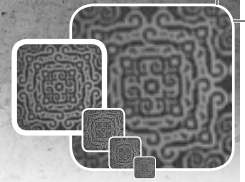
Prema usmenim predanjima kazivača, u selu je živjela žena po imenu *Supkova*. Ona je navodno imala dva srca, a ljudi su bacali kamene na nju, udarali je u polju i živu spalili. Ona je radila loše stvari, a ljudi općenito vjeruju da je vještica. Vjeruje se da, kad umre osoba s dvama srcima, jedno srce ostaje živo ili mnogo pati prije svoje smrti.

Móra je smatrana vješticom. U Geljpu je poznato vjerovanje da je *Móra* davila djecu tokom noći u kolijevci, tako što bi im onemogućila disanje. Sljedećeg jutra djetetova prsa bila su otečena.

Također se vjeruje da je u selu postojala žena s nadimkom *Spiška*, a tako su je zvali jer dolazi iz istočne Slovačke, iz Spiša. Navodno, nije mogla umrijeti (*ani neskonala*).

2.4. Etnolingvistički materijal iz Muntenije

N. G. Golant i A. A. Plotnikova u radu “Etnolingvistički materijal iz Muntenije” referiraju o rezultatima drugog anketnog upitnika sačinjenog 1996. godine. Istraživačkim terenom za ovaj upitnik bila je regija Buzau, a cilj da se analizira brdsko-planinsko područje južnih Karata: Vrančea, Buzau, Prahova, Ardeš, Valca i dr. Autorice naročito potcrta-

vaju da je prilikom bilježenja etnolingvističkih podataka opća težnja bila da se leksika, frazeologija i dijalektizmi ovoga kraja zabilježe fonetski, tj. da se sačuvaju lokalna obilježja govora u oblasti Muntenije.

Autorice su u ovome radu izdvojile vjerovanja, običaje i obrede te kultureme koji se odnose na narodni kalendar, blagdane, Pashu, post, rođenje djeteta, svadbu, demone, vješticu te magijsko djelovanje.

Narodni kalendar. U Munteniji je od 50-60-ih godina 20. stoljeća običaj da se u noći prije sv. Andreja prozori i vrata trljaju bijelim lukom kako bi se dom zaštitio od zlih duhova. Vjerovalo se da bijeli luk može zaštititi ljude i stoku od zlih bića poput “стригой” (*strigói*), “вырколаки” (*vârcoláci*) i dr. U noći Svetog Andreja obavljaju se različite magijske radnje u vezi s proricanjem ljubavi, (*descântece de dragoste*), predskazivanjem sudbine djevojaka glede vjenčanja i dr. Običaj je da se te noći izvadi stabljika bosiljke (*busuióc*) iz vode: ako se ujutro smrzne stabljika, djevojku čeka sretan brak, a ukoliko se ne smrzne, njen brak će biti bijedan. Na isti način vrši se ritual s Bogojavljenjem (*boboteáză*).

U Munteniji se sveti Nikola smatra najstarijim od svetaca i zaštitnikom djece. Uoči dana Svetog Nikole djeca očiste svoje cipele i vješaju ih o vrata, a roditelji sutradan potajno ubacuju poklone, uglavnom slatkiše. Običaj je da od dana Svetog Nikole do Badnjaka djeca šetaju kroz selo sa zvijezdom (*cu steáua*). Prave se 3-4 grupe od 13-14 djece. Zvijezde koje nose djeca napravljene su od folije, pričvršćene uz štap, a u sredini zvijezde nalazi se mala ikona.

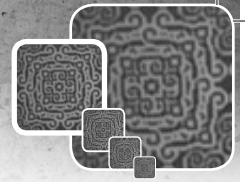
U Munteniji se upotrebljava izraz *Ajúnu* za Badnjak, a *Crăciún* za Božić, dok je *câșlégi* naziv za period od Božića do Bogojavljenja. Božićnu pjesmu u ovoj oblasti nazivaju *colínd* – koleda (obično se pjeva “Dobro jutro”). Za (mušku) djecu koja pjevaju kolede koristi se izraz *ajunéi* (množinski oblik). Običaj koji je u vezi s djecom koja pjevaju kolede naziva se *a umblá cu Búnă dimineáța* (“ići s dobrim jutrom”), a odnosi se na hodanje djece tokom jutra na Badnjak. Štap koji tom prilikom nose djeca zove se *sórcovă*.

Blagdani. Muntenija je oblast poznata po mnogobrojnim blagdanim, a neki od njih su:

- dan Svetog Jovana: naziva se *Sfântu Ión*;
- dan Svetog Atanasija: naziva se (*Sfântu*) *Tănáse de ciúmă*;
- Sretenje: naziva se *Întâmpinárea dómnului*, a riječ je o blagdanu tokom kojeg je običaj otići u crkvu i dati koljivo, odnosno *colívă* – kako se naziva – kako bi mrtvi bili spokojni;
- dan Svetog Haralampija: naziva se *Trei Sfinți Arhiréi* (“Tri sveta biskupa”);
- sedmica Maslenice: naziva se *Săptămăna Brânzei*. Tokom ove sedmice ne jede se meso, već se konzumira veća količina sira (*brânză*), mlijeka i jaja, odnosno pite (*plăcinte*, množinski oblik). Posljednjeg dana Maslenice peku se pite sa sirom, odnosno *plăcinte cu brânză*, kako se nazivaju;
- bojenja jaja naziva se *ouă rósii*. Jaja se boje prirodnim bojama dobijenim od kore divljih jabuka (*măr păduréř*) i origana (*sovărv*);
- naziv za Veliki četvrtak je *Jói Máre, Jói Mári*;
- naziv za Veliki petak je *Víneri Mári, Vínerea Mári*. Smatra se “crnim postom” jer se tokom petka ne smije ništa jesti. Također, zabranjene su pripreme za Uskrs, poput pečenja kolača ili bojenja jaja.

Pasha. Jedan od vjerskih praznika u Munteniji je i Pasha. Naziv za Pashu je *Păști*. Smatra se da u noći Pashe (*noáptea de Învíere*) mrtvi izlaze iz grobova, stoga ne smije biti groba bez svijeće. Tokom Pashe treba zapaliti svijeće u crkvi. U prvoj sedmici nakon Pashe, koja se naziva *Săptămăna Luminátă*, običaj je odnijeti kolače i jaja na grob. Postoji vjerovanje da se ove sedmice otvaraju vrata raja (*pórřile ráiului*), a smatra se velikom nesrećom umrijeti tokom ove sedmice jer je vjerovanje da u tom slučaju umrli ide u pakao (*iád*).

Post. U Munteniji je običaj da se posti. Postom se naziva period apstinencije od mesa, mlijeka, mliječnih proizvoda, jaja i dr. tokom jednog perioda u godini. Naziv za Veliki post je *Póstu Máre*. Oni koji nisu u stanju postiti tokom cijelog perioda Velikog posta poste samo

tokom prvih i posljednjih dana posta. Obično su stariji ljudi u pitanju. Koristi se naziv *post négru* (“crni post”) za srijedu i petak tokom posta, kada se ništa ne jede. Prva sedmica posta naziva se *Săptămăna Máre* (odnosno Velika sedmica). Tokom Velike sedmice ljudi ne jedu koprive, odnosno *urzíci*, kako se nazivaju, niti konzumiraju *oțét*, tj. sirće. Također, ljudi ne smiju ništa loše raditi niti misliti. Usto, ne smije se jesti povrće niti ulje. Subota tokom prve sedmice posta zove se *Sămbăta lúii Sfântu Toáder* ili Teodorova subota.

Rođenje djeteta. Naziv za ženu koja ne može roditi je *steárpă*, dok se za trudnu ženu koristi izraz *ínsărcinátă*, a za novopečenu majku *lăúzá*. Novopečena majka ne izlazi 40 dana van kuće nakon poroda jer se u tom periodu smatra “nečistom” (*spurcătă*). Sedam dana nakon poroda majka može oprati bebu “svetom” vodom i napraviti joj obrok, a prije toga je bebu hranila ili babica ili su to činili članovi porodice. Naziv za babicu je *moáșă*. Nakon što babica opere bebu, dobija sapun (*săpún*) i peškir (*prosoup*).

Svadba. Prije svadbe u Munteniji organizira se tzv. sjedeljka kojom se označava noć sastanka djevojaka i mladih, nešto kao djevojačka večer, ali se sjedi, a zove se *șezătóri* (jednina) – *șezătoáre* (množina).

Svatovi mladoženje odlaze u kuću mlade (*peșitóri*). Radi dogovora o svadbi u kuću mlade dolaze mladoženja, njegovi roditelji i neko od susjeda radi zaruka. Prilikom zaruka dogovara se miraz (*foaúie de zeustre*), gdje otac navodi šta bi dao kao miraz za kćer. Vjenčanje se odvija nedugo nakon zaruka. Hljev koji dobija mladenka tokom zaruka naziva se *colauc*. Za buduću mladu koristi se naziv *mireausă*, dok se za mladoženju koristi izraz *gínerícă*. Naziv za mladence je *tíneri*, a sama svadba *nuuntă*.

Demoni. U Munteniji je poznat izraz *strigói*, a odnosi se na hodanje mrtvaca, bilo čovjeka bilo životinje. Za mrtvaca koji hoda kaže se da je “živi mrtvac”. Postoji vjerovanje da *strigói* noću poziva žive; ako osoba ima “slabog anđela” (*mái slab de ínger*), *strigói* će doći i uzeti nešto od te osobe, a ukoliko osoba ima “jakog anđela” (*dácă é ști táre de ínger*), on ne dolazi.

U Munteniji je zastupljeno vjerovanje da demon proždire mjesec zbog grijeha čovjeka, tj. da se pri pomračenju demon sjeti čovjekovih grijeha. Naziv za demona koji “proždire” mjesec (ili sunce), uzrokujući pomračenje, jeste *vârcolác*, u jednini, odnosno *vârcoláci* u množini. Smatra se da ti demoni imaju oblik zmije (*băláuri*, *șérpi*).

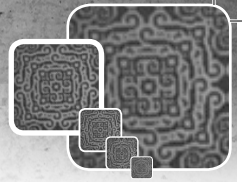
Vještica. Riječ je o ženi, obično starijoj, koja posjeduje nadnaravne moći. Najčešće je poznata kao *vrăjitoáre*, rjeđe kao *descântátoáre*. Smatra se da ona uzima mlijeko od krava (*iauu mauna la vauci*) te razdvaja supružnike. Žene koje se smatraju vješticama ne bivaju pozvane na pogrebe ili svadbe jer se ljudi plaše da one mogu napraviti neku štetu ili ljubavnu čaroliju. Kao hamajlija, štiti od vještice, obično se čarape oblače naizvrat.

Naziv za vješticu kao muški lik je *vrăjitór*. Vjeruje se da muškarci vještice čine mnogo manje zla negoli žene.

Magijsko djelovanje. Magijsko djelovanje naziva se *faurmec*. Prikadnim vremenom za crnu magiju smatra se kada je pun mjesec (*luună plină*). Najčešće su urote protiv urota. Ne poznaju ih samo iscjelitelji nego i mnogi ljudi. Urote se mogu izgovarati bilo kada, ali obično se to radi ponedjeljkom, srijedom i petkom.

3. Zaključak

Na osnovu rezultata istraživačkih ekspedicija koje je A. A. Plotnikova navodila u radu “Karpatska tradicija u balkanskoj perspektivi: etnolingvistički aspekt” te izdvojenih oblika materijalno-duhovne narodne kulture svojstvene prostorima južnih, istočnih i zapadnih Karpata te onim balkanskim, da se zaključiti sljedeće: u karpatskim područjima prostorno bližim Balkanu (južni i zapadni Karpati) javlja se znatan broj rituala i obreda kao i pratećih kulturema sličnih onima u kulturno-jezičkoj balkanskoj tradiciji (stoga i ne čudi manji broj tih paralela u pogledu balkanskih i udaljenijih karpatskih područja – istočni Karpati). Postojanju velikog broja tih podudarnosti između južne i zapadne karpatske te balkanske narodne tradicije u najvećoj mjeri doprinijeli su proces naseljavanja Slavena na Balkanskom poluotoku,

migracije balkanskih naroda na sjever te unakrsni utjecaj na jezik i narodnu kulturu.

E. S. Uzenjova je u radu “Slovačka narodna tradicija u svjetlu oblasti etnolingvističkih istraživanja karpatsko-balkanskog područja” izdvojila nekoliko kulturnih i jezičkih podudarnosti između karpatske i balkanske tradicije na osnovu materijala prikupljenog tokom etnolingvističke ekspedicije u raznim dijelovima Slovačke, pretežno s područja Karpata.

Rezultati etnolingvističkog istraživanja slovačke narodne tradicije svjedoče o postojanju snažnih karpatsko-balkanskih duhovnih i jezičkih paralela. Nemali je broj pojava, kao i kulturema, koji su specifični i za jednu i za drugu kulturnu tradiciju, a neki od njih su: običaj polaznika, običaj za prvi dan Božića ili su u vezi s mitologijom. Također, Uzenjova je posebno markirala kultureme koji se odnose na pojave karakteristične isključivo za karpatsko područje, tj. karpatizme.

Na osnovu etnolingvističkog materijala koji je M. M. Valencova izdvojila u radu “Etnolingvistička istraživanja slovačkog sela Geljpe u Gornjem Hronu” može se prepoznati nemali broj podudarnosti između slovačke (karpatske) i južnoslavenske (balkanske) jezičko-kulturne tradicije, a koje se naročito ističu u vjerovanjima, običajima i obredima u vezi s rođenjem djeteta i majkom (trudnicom / porođiljom).

Baveći se proučavanjem etnolingvističkog materijala sakupljenog u Munteniji, a prvenstveno u okruzima Vrančea, Buzau, Prahova, Ardeš i Valca, autorice rada “Etnolingvistički materijal iz Muntenije” N. G. Golant i A. A. Plotnikova obuhvatile su široki spektar narodnih običaja i kulturema koji se odnose na njih. Naime, autorice su izdvojile kultureme koji se tiču narodnog kalendara, blagdana, Pashe, posta, rođenja djeteta, svadbe, demona, vještice te magijskog djelovanja. Sličnosti ovih običaja u odnosu na balkansku (slavensku) jezičko-kulturnu tradiciju naročito su markantne kada je riječ o narodnom kalendaru, blagdanima te rođenju djeteta i svadbi. Autorice su etnolingvističke jedinice bilježile fonetski, tako da će “Etnolingvistički materijal iz Muntenije” biti od velike koristi i za buduća istraživanja.

4. Prilog

Terminološka leksika tradicionalne kulture

Kao dodatak ovome radu izdvojena je terminološka leksika tradicionalne kulture iz tekstova Plotnikove, Uzenjove, Valencove i Golant objavljenih u *Карпато-балканский диалектный ландшафт: Язык и культура*. Uz leksemu je navođeno kratko objašnjenje ili sinonim te mjesto gdje je leksema zabilježena (u zagradi).

a dóuă mormântáre – “sekundarna sahrana”, obavlja se sedam godina nakon smrti pokojnika (Gora, Rumunija)

ajunéi (množinski oblik) – (muška) djeca koja pjevaju kolende / kolende (Muntenija, Rumunija)

Ajúnu – Badnjak (Muntenija, Rumunija)

Ánu Nóu – Nova godina (Muntenija, Rumunija)

babele – prvih devet dana marta (Gora, Rumunija)

borsokanja (uz: *borzoganja*) – vještica (Transkarpatija, Ukrajina)

borsokun – čarobnjak (Transkarpatija, Ukrajina)

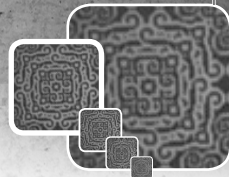
bosorka – vještica koja ima dvije duše, te ona “živi” poslije smrti; u slovačkim selima pojavljuju se i sljedeći nazivi za vješticu s dvije duše: *striga*, *bosorka*, *víla* (oblast Martina), *striga*, *bosorka* (selo Geljpe), *striga*, *bosorka*, *bohinka*, *bohiňa* (selo Zuberec)

boženik – izraz za muškarca, obično pastira ili crkvenog poglavara, koji dolazi prve noći Božića u posjetu i donosi sreću porodici (selo Bela, Slovačka)

cápete – hljeb s kršćanskim simbolom na površini (Muntenija, Rumunija)

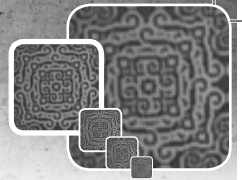
câslégi – period od Božića do Bogojavljenja (Muntenija, Rumunija)

colínd – božićna pjesma (Muntenija, Rumunija)

- cozonác* – božićni kolač (Munteniya, Rumunija)
- Crăciún* – Božić (Munteniya, Rumunija)
- cu tichie* – vjerovanje da će dijete rođeno “u košuljici” biti sretno (Gora, Rumunija)
- dezgropáre* – “sekundarna sahrana”, obavlja se sedam godina nakon smrti pokojnika (Gora, Rumunija)
- dvodušnik* – “šetnja” pokojnika (Transkarpatija, Ukrajina)
- faurmec* – magijsko djelovanje (Munteniya, Rumunija)
- fir roușu* – talisman koji štiti od zla, demona i bolesti (Munteniya, Rumunija)
- gromničnaja* – svijeće koje se pale i posvećuju tokom Svijećnica ili prikazanja Gospodinova, koji se slavi 2. februara (selo Geljpe, Slovačka)
- kopile* – vanbračno dijete (Transkarpatija, Ukrajina; selo Geljpe, Slovačka)
- kračun* – naziv za period trajanja Božića i cijelog božićnog razdoblja (selo Geljpe, Slovačka)
- krečun* (uz: *kričun*) – božićni hljeb (Transkarpatija, Ukrajina)
- kupačka* – običaj na uskršni ponedjeljak kada muškarac vodom pospe djevojke i žene (selo Geljpe, Slovačka)
- kurajstra* – prvo mlijeko krave (Transkarpatija, Ukrajina)
- kurva* – žena koja se porodi prije udaje (selo Geljpe, Slovačka)
- másă de Revelión* (“gozba za Novu godinu”) – svečana večera pred Novu godinu (Munteniya, Rumunija)
- Móra* – vještica koja tokom noći davi djecu (selo Geljpe, Slovačka)
- najduh* – dijete neudate žene (selo Geljpe, Slovačka)
- nanaška* – kuma (Transkarpatija, Ukrajina)

- nanaško* – kum (Transkarpatija, Ukrajina)
- obljevačka* – običaj na uskrсни ponedjeljak kada muškarac vodom pospe djevojke i žene (selo Geljpe, Slovačka)
- páine* – obični hljeb za Božić (Muntenija, Rumunija)
- palenka* – votka (selo Geljpe, Slovačka)
- plahta* – mjesto gdje leži porodilja (selo Geljpe, Slovačka)
- pleteneć* – božićni hljeb (selo Geljpe, Slovačka)
- polaznička* – božićna jelka (selo Geljpe, Slovačka)
- post'elkyna* – porodilja (selo Geljpe, Slovačka)
- prespanka* – žena koja se porodi prije udaje (selo Geljpe, Slovačka)
- priatki* – okupljanje mladih za Badnjak (selo Geljpe, Slovačka)
- radostnik* – dan proslave krštenja (selo Geljpe, Slovačka)
- remormântáre* – “sekundarna sahrana”, obavlja se sedam godina nakon smrti pokojnika (Gora, Rumunija)
- samodruha* – trudnica (selo Geljpe, Slovačka)
- sórcovă* – štap koji tokom jutra na Badnjak nose djeca (Muntenija, Rumunija)
- sudički* – ime mitološkog bića koje određuje sudbinu djeteta (selo Geljpe, Slovačka)
- Supkova* – ime žene koja je imala dva srca (selo Geljpe, Slovačka)
- šarkan* – trorepna zmija koja može letjeti (Ipojfedemaš, Mađarska)
- šestonediel'ka* – porodilja (selo Geljpe, Slovačka)
- šibačka* – običaj “šibanja” djece za uskrсни utorak (selo Geljpe, Slovačka)
- Štedri dan* – prvi dan Božića (selo Geljpe, Slovačka)
- Vilija* – prvi dan Božića (selo Geljpe, Slovačka)

voukun – čovjek sposoban da se pretvori u vuka (Transkarpatija, Ukrajina)

zl'ahla – porodilja (selo Geljpe, Slovačka)

Bibliografija

Izvor

Карпато-балканский диалектный ландшафт: Язык и культура (2012), Institut za slavistiku Ruske akademije nauka, Moskva.

Literatura

Blagoni, Robert (2011): “Metafora jezičnog otoka”, *Tabula*, br. 9, Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Pula, 16–27.

Bogoczová, Irena (2009): “Između idioma, jezika i stila (uvid u jezičnu situaciju na slavenskom, osobito češkom području)”, *Fluminensia*, god. 21, br. 2, Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci, Rijeka, 35–45.

Nagorko, Alicja (2004): “Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 30, 131–143.

Pišković, Tatjana (2012): “Hrvatski gramatički rod kao kulturem”, *Fluminensia*, god. 24, br. 2, Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci, Rijeka, 61–70.

Plas, Pieter (2003): “Stočni diskurs i vukovi na svadbi u narodnoj tradiciji dinarskog areala: metafore, motivacije, izvedbe”, *Narodna umjetnost*, 40/2, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 81–116.

Plotnikova, A. A. (2009): *Materijali za etnolingvističko proučavanje balkansko-slovenskog areala*, Ruska akademija nauka, Moskva.

Prugo-Babić, Linda (2012): “Važan prilog istraživanju slavenske etnolingvistike”, *Pismo*, god. 10, br. 1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 245–250.

Uzenjova, Elena (2012): “Etnolingvističke metode proučavanja karpatско-balkanskog regiona”, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova* (knjiga 1), Slavistički komitet, prvo izdanje, Sarajevo, 671–675.

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).